

ДО ЮВІЛЕЮ СОФІЇ СТАНІСЛАВІВНИ БЕРЕЗАНСЬКОЇ

Софія Станіславівна Березанська — легенда української археології, лауреат Державної премії УРСР — відзначає свій ювілей у драматичний період історії нашої держави. Тому нині, в часи Революції Гідності, хочеться нагадати, що Софія Станіславівна впродовж свого життя виступала уособленням гідності. Нонконформістам за умов тоталітарного режиму бувало ой як непросто, а вона з родиною свідомо прожила своє «нелояльне до влади життя», поза ВЛКСМ та КПРС. Це дозволило їй стати моральним авторитетом для багатьох, утримуючи колег від спокуси бути такими як усі.

С.С. Березанська стала однією з перших вихованок кафедри археології та музеєзнавства, створеної 01 жовтня 1944 р. на історичному факультеті КДУ ім. Т. Шевченка під орудою Л.М. Славина. Випускники кафедри склали молоду генерацію дослідників, які відроджували українську археологію після сталінського терору 30-х та лихоліть Другої світової війни. Серед них, зокрема, низка талановитих дослідників доби міді та бронзи (С.С. Березанська, В.Г. Збенович, В.І. Канівець, В.О. Круц, С.І. Круц, Т.Г. Мовша, О.В. Цвек; О.Г. Шапошникова, І.М. Шарафутдінова, М.М. Шмаглій та ін.). Волею долі Софія Станіславівна перетнулася з чудовим педагогом в університеті (Л.М. Славін) і великим вченим в Інституті археології (П.П. Єфименко). Перший дав їй шанс займатися археологією, розподіливши на роботу до Херсонського історико-краєзнавчого музею, а другий запросив 1949 року до аспірантури в Інститут археології АН УРСР. Уже у статусі наукового керівника Петро Петрович забезпечив солідний професійний вишкіл і визначив напрям наукового пошуку для аспірантки — зольники в Білогрудівському лісі на Уманщині. Білогрудівська культура вивела

молоду дослідницю на ширшу проблематику доби бронзи Північної України. До неї широкі терени Полісся та Лісостепу вивчалися фрагментарно й вимагали додаткових пошуків, аби ліквідувати білі плями недосліджених теренів, а понад те — здійснити переосмислення великої, строкатої й не завжди документованої належним чином джерельної бази.

Швидкий захист у 29 років кандидатської дисертації «Пам'ятки передскіфського часу на Уманщині та їх історичне значення» (1953) відкривав перед молодого дослідницею виразні перспективи блискучої наукової кар'єри. Але наступні 30 років були віддані іншому — невтомним польовим дослідженням поселенських структур на півночі та сході України, від Донеччини до Волині. Вже хрестоматійними стали поселення Пустинка на Дніпрі та Усове Озеро на Сіверському Дінці, розкопані практично повністю. Паралельно з інтенсивними розкопками напрацьовувалося панорамне бачення бронзової доби на теренах нашої держави та оперативне видання ключових пам'яток у

серії монографій та узагальнюючих колективних праць (1964, 1971, 1972, 1974, 1982, 1985, 1986, 1990).

Зрештою, впродовж 70-х рр. XX ст. за прямої участі ювілярки відбувся якісний прорив у вивченні епохи бронзи на півночі України, коли силами національних кадрів одна за одною були захищені чотири докторські дисертації: І.К. Свешников «Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тис. до н. е.» (1972); І.І. Артеменко «Середня та Верхня Наддніпрянщина наприкінці енеоліту та за доби бронзи» (1977); С.С. Березанська «Північна Україна за доби бронзи» (1977); М.М. Бондар «Культури шнурової кераміки та їх роль у давній історії Європи» (1981). Варто зазначити, що Софія Станіславівна нітрохи не знітилася в такій науково, та й адміністративно потужній конкурентній чоловічій компанії, виступаючи генератором ідей, творцем нових археологічних культур, ініціатором актуальних наукових проектів та видань. Показово, що за таких блискучих характеристик дослідниця ніколи не займала адміністративних посад. Не в останню чергу її організаційні таланти не помічали через належність до родини спец-переселенців, яка пережила два заслання до Росії та Казахстану. Не лишалася непоміченою й згадувана вище нелояльність до тоталітарної влади. І.Т. Черняков, найгрунтовніший біограф Софії Станіславівни, помітив її наукову самотність і спровокований нею ефект: «Вона одна представляла наукову лабораторію, археологічний мікроінститут, що вирішував грандіозні дослідження пам'яток різних культур на величезній території, створював нові уявлення про старожитності України, розробляв нові методи інтерпретації артефактів у галузі господарства, розвитку культури, культів, ідеологічних уявлень, соціального устрою стародавніх племен Старого світу, пробуючи віднайти їх етнічних носіїв, нащадки яких живуть і в сучасній Європі».

Проте яскрава особистість — притягальна для оточуючих і стає, бажає вона того чи ні, неформальним лідером, а в сенсі археології — фундаментом наукової школи. Під науковим керівництвом С.С. Березанської чи в орбіті її безпосе-

реднього впливу відбулося становлення докторів історичних наук В.І. Клочка та С.М. Санжарова, кандидатів історичних наук Г.М. Тошева, О.С. Біляєва, Т.О. Шаповалова, Я.П. Гершковича, С.М. Ляшко, Т.Ю. Гошко. Однією з питомих ознак цієї досить строкатої, в плані персоналій, школи є орієнтація на європейську археологію та розробка західних векторів зв'язків давнього населення України. В руслі цієї школи працюють нині кандидати історичних наук С.Д. та С.С. Лисенки, розробляючи концепцію Тшинецького культурного кола.

Софія Станіславівна лишається завжди відкритою для спілкування, заохочуючи колег до реалізації колективних наукових проектів. Серед найвдаліших з них: Березанская С.С., Отрощенко В.В., Чердниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — К., 1986; Березанская С.С., Цвек Е.В., Клочко В.И., Ляшко С.Н. Ремесло эпохи энеолита—бронзы на Украине. — К., 1994. У першій з них рішуче переінакшено культурну карту Південної України за перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи, пізнього та фінального бронзового віків та чітко артикульоване київське бачення культурогенетичних процесів у Надчорномор'ї. Друга висвітлила ще мало вивчені проблеми становлення ремесел на теренах нашої держави.

Золотою осінню стали для Софії Станіславівни розкопки вже знаменитого нині Гордіївського могильника на Вінниччині, здійснені в 1987—1988 рр. спільно з Б.І. Лобаєм та В.І. Клочком. Матеріали Гордіївки видані німецькою (1998) та українською (2011) мовами у форматі колективних монографій. Розсипи золотих прикрас із пограбованих вщент Гордіївських могил гідно увінчують тернистий шлях видатної дослідниці в археології. Але Софія Станіславівна ніколи не зупиняється на досягнутому та ще в 2004 р. взяла участь у розкопках курганів тшинецької культури на Волині. Її чоловік і неодмінний співучасник експедицій, всесвітньовідомий український математик Юрій Макарович Березанський висловив нещодавно надію, що його дружина поїде на розкопки ще хоч раз. Ми ж щиро зичимо Софії Станіславівні здоров'я та реалізації озвучених планів.

В.В. ОТРОШЕНКО

Лит.: Шовкопляс І.Г. Археологи АН УРСР за 50 років // УІЖ. — 1969. — № 2; До ювілею С.С. Березанської // Археологія. — 1994. — № 3; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997; Черняков І.Т. Її життя у вимірі культур тисячоліть (до 80-річчя С.С. Березанської) // На пошану Софії Станіславівни Березанської. — К., 2005; Gurba Jan. Obecność Zofii Stanisławowny Bierezanskiej w archeologii Polskiej // Там само; Ляшко С. М. NOTA BENE (нотатки на полях дисертації) // Там само.